

ÇORLULUZÂDE SALİH MÜNİR BEY'İN MATBUAT-I ECNEBİYE MÜDÜRLÜĞÜ (1890-1891)*¹

CORLULUZÂDE SALİH MUNIR AS THE INSPECTOR FOR THE FOREIGN PRESS (1890-1891)

Kasım HIZLI **

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 27/04/2021 Düzeltme/Revised: 09/06/2021 Kabul/Accepted: 09/06/2021

Araştırma Makalesi/ Research Article

Atıf / Cite as: Hızlı, K. (2021). Çorluluzâde Salih Münir Bey'in Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü (1890-1891). *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 46-56. <https://dx.doi.org/10.52735/bellek.928867>

ÖZ

1878 yılından itibaren iç ve dış muhalefetin etkisini azaltmak için bir dizi tedbir alan Sultan II. Abdülhamid, yabancı basında çıkan asılsız haberleri önlemek için 1884 yılında Hariciye Nezareti'ne bağlı Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'ni kurmuştur. Osmanlı sınırları içinde yayın yapan Türkçe dış basın ve Avrupa basını takip ederek gerektiğinde tezkip ve reddiye yazmak Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin görevi idi. Bu müdüriyetin kurulmasındaki amaç, Avrupa kamuoyunda hasara uğrayan imparatorluk imajını düzeltmek, eski haşmetli günlerinden eser kalmayan devletin dünya dengesindeki yerini tamamen yitirmesini önlemektir. Kurumun ilk müdürü Keçecizâde Abdullah Macid Bey'in Altıncı Daire-i Belediye Reisliği'ne nakledilmesiyle müdürlüğe 27 Ağustos 1890 tarihinde Hariciye Mektupçusu Salih Münir Bey tayin edilmiştir. Münir Bey, İstanbul'da yayın yapan yabancı dilli gazetelerin takibi ile ilgilendiği gibi Avrupa'daki saygın gazete ve gazetecilerle görüşerek onları para ve nişanlarla Osmanlı yanlısı yayınlar yapmaya teşvik etmiştir. Salih Münir Bey'in Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü, imparatorluk üzerindeki Fransız-Alman rekabeti sebebiyle uzun sürmemiştir. Beyoğlu'nda Fransız çıkarları doğrultusunda yayın yapan *Le Stamboul* gazetesinin Alman imparatoru hakkındaki ifadeleri, Fransa yanlısı Salih Münir Bey'in müdüriyet görevini tehlikeye düşürmüştür. II. Abdülhamid, ittifak içerisinde olduğu Alman imparatoru aleyhinde yayın yapılmasının ilişkilere zarar vereceğini düşünerek hem gazeteyi kapatmış hem de yakın adamlarından olmasına rağmen 10 Aralık 1891 tarihinde Salih Münir Bey'i görevden almıştır. II. Abdülhamid'in Türkçe dış basın rejimi hakkında fikir veren Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü, Münir Bey'in elçilik yıllarında edineceği deneyimlerle ters yönlü bir seyir takip etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sultan II. Abdülhamid, Salih Münir Bey, Le Stamboul, Yabancı Basın.

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

¹ Bu çalışma, yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr.; T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı-Ankara/Türkiye, kasimhizli@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7265-5522

EXTENDED SUMMARY

The agitation saying that the Bulgarian people were cruelly massacred by the Ottomans in 1876, had done serious harm to the Ottoman image in the European public opinion. In order to ameliorate the empire image that was damaged, there was a need to publish in countenance in the foreign press. In 1882 Abdülhamid II required a report from the Grand Vizier Said Pasha to seek a solution to prevent European newspapers from publishing against the Ottoman Empire. In his report Said Pasha stressed that policies had begun to be developed to share the Ottoman Empire with the Congress of Berlin (1878) and that newspapers were used to facilitate sharing. The mere goal of these publishings was to disgrace the Ottoman sultan by keeping on saying the same things about him and to immediately end the Eastern Question by showing the European public opinion how complicated the condition of the Ottoman Empire was. Therefore there was a need for making arrangements both in the internal and external press. Said Pasha's offer to establish an office to follow the foreign press was taken into consideration. On the fourth of May 1884 The Inspectorate for the Foreign Press was established as a unit in affiliation with the Ministry of Foreign Affairs. The institution was in charge of following the foreign press, writing a refutation whenever necessary, preventing entrance into the country, inspecting the foreign newspapers operating in the country before going to the press and encouraging the owners and reporters in these newspapers to make news in support of the Ottoman Empire. The institution which initially drew the reactions of foreign ambassadors, aimed to ameliorate the Ottoman image especially with refutations and supporting articles to be published abroad.

The Secretary General of the Turkish Ministry of Foreign Affairs Çorluluzade Salih Münir Bey (d. 1939) was appointed to the Inspector for the Foreign Press on 27 August 1890. When the Inspector for the Foreign Press Abdullah Macid Bey was assigned as the Sixth Mayor, the assistant manager Papazyan Simon Efendi was expected to replace him as manager. Although the demand of the Minister of Foreign Affairs was in this direction, Abdülhamid II demanded that this assignment be given to the Secretary General of the Turkish Ministry of Foreign Affairs Salih Münir Bey. Abdülhamid II and Salih Münir Bey had been acquainted since the lineage years. Salih Münir Bey's assignment as the Secretary General of the Turkish Ministry of Foreign Affairs kept him busy enough. The primary reason that he was also given the foreign press management which required a constant follow-up and tiring efforts, was that he was close to Abdülhamid II. Abdülhamid II had a serious trust issue with his staff. The trust issue led to the development of an excessively precautious environment and this environment to the rise of a secret service with a considerable number of members. He was able to overcome the trust issue by giving Salih Münir Bey two important assignments in Foreign Affairs in such an environment. Another reason for Salih Münir Bey to be chosen to the Inspector for the Foreign Press was that he was hardworking, successful in bilateral relations, experienced in French and Armenian and had sympathetic manners. These features also enabled him to be chosen in the foreign press as in the foreign policy. In addition the exchange of views between Abdülhamid II and Salih Münir regarding the press had started long before he was assigned this task. At the beginning of the 1880s when Abdülhamid II tried to provide a personal authority, he demanded an extended report from Salih Münir Bey regarding the nature and purpose of the foreign press, which gradually increased its impact and posed a threat to his sultanate, in order to put an end to this problem. In 1883 Salih Münir Bey filed a comprehensive report regarding the foreign press and reporters. This report by Münir Bey was effective on the establishment of the Inspector for the Foreign Press in 1884 and his assignment as an inspector in the advancing years.

The Inspector for the Foreign Press Salih Münir Bey went to Paris and London in September, 1890. He intended to negotiate with the Ottoman ambassadors to convince the newspapers writing against the Ottoman Empire and sultanate to give that habit up. During his visit he conducted a series of interviews with the consuls, reporters and writers that he intended to work with. Salih Münir Bey's task as a press manager did not last long. He was dismissed from the Inspector for the Foreign Press of almost one and a half years because of a news article about the German emperor in the *Le Stamboul* newspaper. The *Le Stamboul* newspaper publishing in Beyoglu in line with the French interests, was shut down indefinitely as they used disrespectful statements about the German emperor Wilhelm II. The Inspector for the Foreign Press Salih Münir Bey was discharged due to his negligence and mainly because of the French-German rivalry and the effort of the Great Powers to build an influence over Sublime Porte. Although the French Embassy in Istanbul endeavoured to protect Salih Münir Bey, they failed to do it. In the new diplomatic order which formed following the Ottoman-Russian War in 1877-1878, minor changes on bureaucracy and press caused an echo in the foreign policy. The Inspectorate for the Foreign Press which contrasted with the libertarian press policy based on the European reality to be followed by Salih Münir Bey in the Paris Embassy to which he was going to be assigned in 1895, is noteworthy because it reveals the sudden impact of political orientations on the press.

Keywords: Sultan Abdülhamid II, Salih Münir Bey, Le Stamboul, Foreign Press.

GİRİŞ

Gazete, XVI. yüzyıldan beri var olduğu Avrupa ülkelerinde kendine özgü okur-yazar, reklam, matbaa, ticaret, muhalefet ve bütünüyle bir kültür oluşturmuştu. XIX. yüzyılda görünmeye başladığı Doğu toplumlarında ise aynı etkiyi benzer nitelikte yapması mümkün değildi. Fakat XIX. asır, önceki asırlara göre her şeyin daha hızlı geliştiği bir yüzyıldı. Bu sebeple gazete ve diğer periyodikler, geç girdikleri Osmanlı topraklarında hızlı bir büyüme gösterdiler. Altmıştan fazla dinî ve etnik grubun bulunduğu Osmanlı bünyesinde çıkan periyodiklerin dili ve alfabesi gibi amacı da çeşit çeşitti. Kimisi ulusçu, kimisi milliyetçi, kimisi ittihad-ı anasır taraftarı, kimisi ise politik muhalefet için yayın yapan Osmanlı bünyesindeki gazeteleri üç ana başlık altında toplamak mümkündür:

✓ Türkçe Basın: Osmanlı Devleti'nin birlik ve bütünlüğünü devam ettirmek için tüm vatandaşları kucaklayan, Tanzimat düşüncesinin ürünü olan ittihad-ı anasır çerçevesinde yayın yapan gazete ve periyodikler.

✓ Avrupa Dilli Basın: Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Almanca yayın yapan gazeteler. Avrupa'daki benzerleri gibi ticarî ve kendisini destekleyen sermayenin tavrına göre yayın yapan gazeteler.

✓ Türkçe Dışı Yerel Dilli Basın: Ulusçu, milliyetçi, ana dilci, ayrılıkçı, kültürel canlanma taraftarı olan bu gazeteler, istisnaları olsa da çoğunlukla ihtilalci karakterdedir.²

Osmanlı idarecileri, ülkeye geç giren basın kültürünün yabancı idiler. Ekonomik ve askerî bakımdan güç kaybeden imparatorluğu elde tutabilmek için korumacı politikalar ürettiler. 1878'den itibaren iç ve dış muhalefetin etkisini azaltmak için birtakım tedbirleri uygulamaya koyan II. Abdülhamid iç basındaki muhalif yayınları kontrol için sansür mekanizmasını, dış basını kontrol içinse yayınların ülkeye girişinin yasaklanması uygulamasını sıkı şekilde devam ettirdi. Bu uygulamalar yanında gazetecilere maaş bağlama, nişan ve madalya ile ödüllendirme, Hamidiye dönemi basın rejiminin takip ettiği en belirgin politikaları. İç basın, Dâhiliye Nezareti bünyesindeki Matbuat-ı Dâhiliye Müdürlüğü'nün denetimi altında idi. Osmanlı sınırları dâhilinde yayın yapan Türkçe dışı basın ve Avrupa basınının takibi, gerektiğinde reddiye yazmaksa Hariciye Nezareti bünyesindeki Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin görevi idi.³

1. Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti

1876 yılında zirve yapan Bulgar ajitasyonu Avrupa'da Osmanlı imajına ciddi zararlar verdi. Hasara uğrayan imparatorluk imajını düzeltmek için yabancı basında lehte yayınlar yapılmasına ihtiyaç hissedildi. II. Abdülhamid, Sadrazam Said Paşa'dan, "*Avrupa evrâk-ı havâdisinde neşriyât-ı bedhâhâne ve bazı süferâ beyninde deverân eden makâlât-ı gayr-i münâsibenin adem-i devamına çare aranılması*" konusunda rapor istedi.⁴

Said Paşa, 1878 Berlin Kongresi ile Osmanlı Devleti'nin paylaşımı için politikalar üretilmeye başlandığına, paylaşımı kolaylaştırmak içinse gazetelerin kullanıldığına dikkat çekti. Gazete muhabirleri, Avrupa'nın işine yarayacak sözleri türlü kalıplara döküp yayınlamayı kendileri için ekmek kapısı haline getirmişti. Bu yayınlarla maksat, Osmanlı padişahını dile dolayarak itibarsızlaştırmak, Osmanlı Devleti'nin durumunu Avrupa kamuoyuna karışık göstererek Şark Meselesi'nin bir an önce bitirilmesini sağlamaktı. Zira Fransa, Tunus meselesini unutturup Afrika ve Akdeniz'deki çıkarlarını artırmak; İngiltere

² Orhan Koloğlu, "Osmanlı'daki Türkçe Dışı Basın", *Kebikeç*, C. I, S. 2, 1995, s. 127-129.

³ Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1943, s. 95-118; Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2006, s. 61-70.

⁴ BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), *Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)*, 82/58, 2 Safer 1300 (13 Aralık 1882).

Mısır'a yerleşmek ya da Mısır'a sahiplik derecesinde hâkim olmak; Rusya, Bulgaristan'ı ve Osmanlı Asyası'nı elde etmek istiyordu. Bu amaçlara ulaşmak için kullandıkları âletlerden biri basındı. Said Paşa, Büyük Güçler'in Osmanlı Devleti'ne yönelik emellerini gerçekleştirememeleri için bütünlüklü bir teklif sundu: Hariciye'nin ıslah edilmesi, blok ittifaklara dâhil olunması, iç ve dış basında düzenlemeler yapılması.⁵

II. Abdülhamid, takip ettiği denge politikasından dolayı saltanatının sonuna kadar blok ittifaklara dâhil olma tekliflerini reddetti.⁶ Ancak Said Paşa'nın yabancı basının takibi için büro kurulması teklifini dikkate aldı.⁷ Bu kapsamda Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti 4 Mayıs 1884 tarihinde Hariciye Nezareti'ne bağlı bir birim olarak kuruldu.⁸ Aynı gün müdürlüğe 5000 kuruş maaşla uzun yıllar bu görevi yürütecek olan Keçecizâde Abdullah Macid Bey tayin edildi.⁹

Kurumun görevi yabancı basını takip etmek, gerektiğinde tekzip yazmak, yurda girişi engellemek, yurtiçinde faaliyet gösteren yabancı dildeki gazeteleri baskıya gitmeden önce kontrol etmek, bu gazetelerin sahipleri ve muhabirlerini Osmanlı yanlısı haber yapmak için teşvik etmektir. Müdüriyetin görev tanımı ise "*Avrupa matbuatında Devlet-i Aliye aleyhinde neşrolunan makalâta cevap vermek ve icraat-ı âliye-i devlet ve terakki-i mamûriyet-i memlekette milî-i ecnebiyeyi haberdâr etmek*" olarak belirlenmiştir.¹⁰

Başlangıçta yabancı elçilerin tepki gösterdiği kurum, görev tanımından da anlaşılacağı üzere özellikle yurtdışında yayınlanacak tekzipler ve lehteki yazılarla Osmanlı imajını düzeltmeyi hedefliyordu.¹¹ Kuruluşundan itibaren görev tanımında belirlenen faaliyetler kapsamında çalışmalar yürüten kurumun başına Keçecizade Abdullah Macid Bey'den sonra 1890'da Salih Münir Bey tayin edilmiştir.

2. Salih Münir Bey

24 Kasım 1857'de İstanbul Vefa'da dünyaya gelmiştir. Babası Nafia Nazırı Çorluluzâde Mahmud Celaleddin Paşa'dır. Sıbyan mektebinin ardından yeni açılan Mekteb-i Sultani'ye (Galatasaray Lisesi) girmiştir. Burada Fransızca öğrenmiştir. Sultan II. Abdülhamid'le şehzadelğinde tanışarak dairesine girmiştir. Tahta çıktıktan sonra padişahın mukarrebîni (yakınları) arasına dâhil olmuştur. 1872 yılında stajyer olarak Bâbiâlî Tercüme Odası'na girmiş, Ahmed Vefik Paşa'nın Başvekâleti zamanında hususi kâtipliğini yapmıştır. 1879 yılında Orman ve Meadin Nezareti Mektupçuluğu'na getirilmiş, kısa süre sonra ise Ticaret ve Ziraat Nezareti Mektupçuluğu'na atanmıştır. 1888 yılında diploması mesleğine adımını atacağı Hariciye Nezareti Mektupçuluğu'na tayin edilmiştir. 1890 yılında Hariciye Nezareti Mektupçuluğu'na ilaveten Matbuat-ı Ecnebiye Müdürü olarak görevlendirilmiştir. 1895 yılı sonunda Paris Büyükelçisi olarak görevlendirilmiştir. Jön Türkler'in takibi, yabancı basınla mücadele ve 1906 yılındaki Balkan Antantı girişiminde önemli görevler üstlenmiştir. Jön Türk Devrimi sonrası 19 Ağustos 1908'de elçilikten azledilmiş, hayatının sonuna kadar diploması mesleğinde istihdam edilmemiştir. Görevden alındıktan sonra yurda dönmemiş, kendisini tarih araştırmalarına vermiştir. II. Meşrutiyet'ten sonra Paris Siyaset ve Ahlak Bilimleri Akademisi'ne (l'Académie des Sciences Morales et Politiques) aza seçilmiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında Fransa'yı terk edip İsviçre ve Roma'da ikamet etmiştir. 1925 yılında yurda dönmüş,

⁵ BOA, Y.EE, 82/58 2 Safer 1300 (13 Aralık 1882).

⁶ F. A. K. Yasamee, *Abdülhamid'in Dış Politikası Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*, çev. Yusuf Selman İnanç, Kronik Yayınları, İstanbul 2018, s. 13-14.

⁷ BOA, *Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı (Y.A.RES)*, 18/20, 5 Safer 1300 (16 Aralık 1882).

⁸ Murat Ardiç, *Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009, s. 40.

⁹ BOA, *Dahiliye Nezareti Sicil-i Ahval Defterleri Fihristi (DH.SAİD.d)*, 1/588.

¹⁰ S. İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, s. 118.

¹¹ Zekeriya Kurşun, "II. Abdülhamid Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin Kurulması ve Faaliyetleri", *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi*, C. I, S. 1, 1999, s. 107.

Türk- Ermeni Teali Cemiyeti reisliğinde bulunmuştur. Ahir ömründe İstanbul'da Başvekâlet Arşivi'nde tasnif işlerinde çalışmış, dış politika yazıları ile hatıralarını gazete ve dergilerde neşretmiştir. 27 Ocak 1939'da İstanbul'da vefat eden Salih Münir Paşa, Beşiktaş Yahya Efendi'deki aile mezarlığına defnedilmiştir.¹²

3. Salih Münir Bey'in Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü

27 Ağustos 1890 tarihinde Hariciye Mektupçusu Salih Münir Bey'in uhdesine 3000 kuruş zamlı Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü ilave memuriyet olarak verildi.¹³ Deyim yerindeyse, adam kıtlığı yaşanan bir dönem değildi. Matbuat-ı Ecnebiye Müdürü Abdullah Macid Bey'in (Keçecizade, ö.1917) Altıncı Daire-i Belediye Reisi tayin edilmesiyle yerine müdür yardımcısı Papazyan Simon Efendi'nin müdür olması gerekiyordu. Hariciye Nazırı'nın talebi bu yönde olmasına rağmen II. Abdülhamid bu görevin Hariciye Mektupçusu Salih Münir Bey'e verilmesini istedi.¹⁴

II. Abdülhamid ile Salih Münir Bey'in tanışıklığı şehzadelik yıllarına kadar uzanıyordu.¹⁵ II. Abdülhamid'in bu tayindeki amacı Hariciye Nezareti'nin kritik konularına yakın adamını yerleştirmekti. Babıali'deki resmî ve Yıldız Sarayı'ndaki gayriresmî görevleri hesaba katıldığında Salih Münir Bey'in Hariciye Mektupçuluğu kendisini yeterince meşgul ediyordu. Üstüne bir de sürekli takip ve yorucu mesai gerektiren yabancı basın müdürlüğü verilmesinin ilk sebebi, II. Abdülhamid'in benedgânından olması idi. II. Abdülhamid, kadrolarına karşı ciddi anlamda güven problemi yaşıyordu. Güven problemi aşırı tedbirli bir ortamı, bu ortam ise hatırı sayılır oranda üyesi olan hafiyе teşkilatını doğurmuştu. Böyle bir vasatta Hariciye'deki iki önemli göreve Salih Münir Bey'i getirerek güven problemini aşmış oluyordu.

Salih Münir Bey'in Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü görevi için seçilmesinin diğer sebebi ise çalışkanlığı, ikili ilişkilerdeki başarısı, Fransızca ve Ermenice'ye vukûfu, sempatik tavırları idi. Bu özellikleri dış politikada olduğu gibi dış basında tercih edilmesinde etkili olmuştu.¹⁶ Ayrıca, II. Abdülhamid ve Salih Münir ikilisinin basın konusundaki fikir alışverişi bu göreve getirilmesinden çok önceye dayanıyordu. II. Abdülhamid, kişisel otoritesini sağlamaya çalıştığı 1880'lerin başında, etkisini giderek artıran ve saltanatı için tehdit oluşturan yabancı basının doğası, amacı ve problemsiz hale getirilebilmesi için Salih Münir Bey'den geniş bir rapor istemişti. Salih Münir Bey, 1883 yılında yabancı basın ve muhabirler hakkında kapsamlı bir rapor sunmuştu.¹⁷ Münir Bey'in 1883 tarihli bu raporunun 1884 yılında Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin kurulmasında ve ilerleyen yıllarda bu müdüriyete tayin edilmesinde etkili olduğu yadsınmaz.

¹² BOA, *Hariciye Nezareti Sicill-i Ahval (HR.SAİD)*, 12/14; *İrade Hariciye (İ.HR)*, 319/20510, 25 Zilhicce 1307 (11 Ağustos 1890); *İrade Hususi (İ.HUS)*, 44/91, 4 Receb 1313 (20 Aralık 1895); *İrade Hariciye (İ.HR)*, 414/35, 21 Receb 1306 (18 Ağustos 1908); "Münir Paşa", *Sabah*, 19 Aralık 1913; "Müessif Bir İrtihal, Eski Paris Sefiri Salih Münir Paşa Vefat Etti", *Vakit*, 28 Ocak 1939; Salih Münir Çorlu, "Ecnebi Fikirlerine Sükun Vermeye Çalışırken", *Cumhuriyet*, 3 Birincikanun 1934; Salih Münir, *Meclis-i Mebusan-ı Osmani Heyet-i Celilesi'ne*, 27 Ocak 1909; Sinan Kunalp, *Son Devri Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922)*, Isis Press, İstanbul 2003, s. 119; Kasım Hızlı, *Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa'nın (Çorlu) Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1939)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020, s. 19, 25, 31, 44, 52; *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, c. I, Haz. Kemal Gurulkan, Yusuf İhsan Genç, Uğurhan Demirbaş, Resul Köse, Yılmaz Karaca, Ersin Kırcı, Kevser Şeker, Muzaffer Albayrak, Abdullah Sivridağ, Ahmet Ergün, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2013, 343 s.

¹³ BOA, *İ.HR*, 319/20510, 25 Zilhicce 1307 (11 Ağustos 1890).

¹⁴ BOA, *İ.HR*, 319/20510, 25 Zilhicce 1307 (11 Ağustos 1890).

¹⁵ Semih Mümtaz S., "Evvle Zaman İçinde, Bir Hüsnu Tesadüfe Dair", *Akşam*, 27 Kasım 1950.

¹⁶ "Çok okur, tatlı konuşur, Türkçe kadar Fransızca'yı da üsluplu yazar, gayet nüktedan, zeki, hafızası kuvvetli, bütün memuriyet hayatında efendice yaşamış vezirzade bir vezirdi." Galip Kemali Söylemezoğlu, "Salih Münir Paşa", *Yedigün*, 7 Şubat 1939, s. 13.

¹⁷ BOA, *Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)*, 12/24, 27 Rebiülevvel 1300 (6 Şubat 1883).

Münir Bey'in müdüriyete tayin edilmesindeki bir diğer sebebin müdüriyetin para akışını denetlemek olduğu söylenebilir. Tayinden on beş gün sonra (13 Eylül 1890) Sadrazam Kamil Paşa, gazete ödeneği olarak Hariciye Bütçesi'ne konmuş olan meblağdan yapılan harcamalara dair bir araştırma yaptırdı. Araştırma sonucunda ödeneğin tamamı olan 6700 kûsur liradan 3100 lirasının Münir Bey tarafından sarf edildiği tespit edildi. Gazetecilere normal yollarla verilen ödenekle Salih Münir Bey aracılığıyla yapılan ödemelerin bir çizelgesi çıkartıldı. Bu çizelgeden, yabancı gazetecilere Salih Münir Bey aracılığıyla Babıali'nin haricinde para transfer edildiği ortaya çıktı.¹⁸

Sadrazam Kamil Paşa, kurumsal hiyerarşinin dışına çıkılmasını uygun bulmuyordu. Ayrıca Salih Münir Bey'in yabancı basının zararlarını azaltmak için "ihdas ettiği" para vererek susturma yöntemini başarısız buluyor, bu yöntemin zararlı yayınların önünü kesmediğini, bilakis yeni bir çığır açarak bu yayınların artmasına sebep olduğunu düşünüyordu. İstanbul'da yayınlanan *The Levant Herald* gazetesi sahibinin istediği yüksek meblağ sebebiyle Kamil Paşa, Salih Münir Bey'in kurduğu sistemi sert sözlerle eleştiriyordu.

*The Levant Herald*¹⁹ gazetesi sahibi Edgar Whitaker, Mabeyn'e bir mektup yazarak gazetesinin zaman zaman kapatılmasından ve uygulanan sansürden dolayı ortaya çıkan zarardan şikâyet etmişti. Bu zararına karşılık Beyoğlu'nda matbaa olarak kullandığı binayı satın almak için para istedi. Para verilmediği takdirde Osmanlı ülkesini terk ederek on sekiz senedir biriktirdiği "malumatı" yayınlamakla Mabeyn'i tehdit etti.²⁰

Kamil Paşa bu mektubun değerlendirmesinde, II Abdülhamid devrinin basın rejimine yönelik genel politikadan söz ederek konuyu Salih Münir Bey'e getirir. Kamil Paşa'ya göre basın çıkar edinmek için araç olduğu halde gazetelere para verme yönteminin yaygınlaşması, bu yoldan para kazanmak isteyenlerin şevkini artırmıştı. *The Levant Herald* sahibi, yıllık almakta olduğu 1000 lira ikramiye ile yetinmeyerek diğer gazetecilerin yaptığı gibi devletten yüklü miktarda para koparmak amacında idi. Hariciye Mektupçusu Salih Münir Bey tarafından bu tip gazeteler için kötü bir çığır açılmıştı. Uydurma haberleri engellemek amacıyla birçok fedakârlık edilmekte fakat bu yöntem uydurma haber yayını durduramadığı gibi açgözlü gazetecilerin iştahını kabartmakta idi. Edgar Whitaker da tehditle para koparma amacında olan gazetecilerdendi. Kamil Paşa, raporunun sonunda Salih Münir Bey'e ve II. Abdülhamid'in basın rejimine ağır eleştiriler getirmiştir:

*"Benim görüşüme göre âlemin nefretini kazanan kötü niyetli yayınlara en başında önem verilmemiş olsaydı onlar yavaş yavaş sönüp giderdi. Bundan sonra kötü niyetli gazetelere ehemmiyet verilmeme yoluna gidilecek olursa bu usulün Levant Herald ile başlatılması tavsiye edilemeyeceğine binaen Edgar Whitaker'in susturulması hususunun bu işlerde maharet kazanmış olan Salih Münir Bey'e havalesi münasip olacaktır."*²¹

Sadrazam Kamil Paşa hükümet merkezi Babıali tarafından görülmesi gereken işlerin sarayın adamlarından Salih Münir Bey'e havale edilmesini hoş karşılamadığını açık açık beyan etmiştir. Bu konuda hükümetinin atacak bir adımı olmadığını, ortaya çıkan problemin müsebbibinin basın rejiminde kötü bir çığır açan Salih Münir Bey olduğunu ve yükü onun omuzlaması gerektiğini dile getirmiştir. Görünen o ki Kamil Paşa, sarayın ve saray adamlarının en gözdesi durumundaki Salih Münir Bey'in her işe karışmasından, ödenekleri dilediği gibi sarf etmesinden rahatsızdır.

¹⁸ BOA, *Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS)*, 239/32, 8 Safer 1308 (23 Eylül 1890).

¹⁹ The Levant Herald gazetesinin serüveni hakkında bkz. Burhan Çağlar, *Anglophone Press in Constantinople: The Levant Herald & Eastern Express (1859-1878)*, Libra Kitap, İstanbul 2020, 168 s.

²⁰ BOA, *Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS)*, 243/1, 1 Cemaziyelahir 1308 (12 Ocak 1891); Niyazi Ahmet Banoğlu, *Basın Tarihimizin Kara ve Ak Günleri*, M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1960, s. 8-11.

²¹ BOA, *Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS)*, 243/1, 1 Cemaziyelahir 1308 (12 Ocak 1891).

Saray adamlarının Babıali'nin işlerine müdahale etmesi yetki krizine de sebep olmuştur. Kamil Paşa'nın bu durumu bazen sert bir dille II. Abdülhamid'e arz ettiğini tezkiyelerde görmek mümkündür. Münir Bey'in Hariciye Mektupçuluğu'nda da Babıali'yi aşarak saraydan aldığı direktiflerle hareket etmesi Kamil Paşa ile sürtüşmeler yaşamasına sebep olacak ve süreç Kamil Paşa'nın Aydın Valiliği'ne sürülmesi ile noktalanacaktır.²² Babıali'nin nüfuzlu ve devlet işlerine aktif olarak katılan paşasının sadrazamlıktan azli ile 1891'den 1908'e kadar II. Abdülhamid'in Babıali ve vilayetler üzerindeki nüfuzu kemikleşecek ve saray merkezli müdahaleci ve aşırı detaycı mikro yönetim, etkisini günbegün artıracaktır.²³

4. Basın Faaliyetleri

Salih Münir Bey, Matbuat-ı Ecnebiye Müdürü olunca Fransa'daki matbuat işlerini takip etmesi için, Jöntürk yayınlarında Münir Bey'in kötü işlerinin ortağı olarak anılan Mösyö Şinel ile bağlantı kurup maaş bağladı.²⁴ Kendisine sürekli Şinel ve Osmanlı konsolosları vasıtasıyla mektup, gazete kupürü, risale ve kitaplar gelmeye başladı.²⁵ Bir taraftan yurtdışından gelen gazeteleri kontrol ederken diğer taraftan yurt içinde, özellikle İstanbul'da yayın yapan yabancı dilli gazetelerin takibi ile meşgul oldu.

Münir Bey'in ihtiyaç duyduğu memurların diğer Hariciye şubeleri gibi sadece Fransızca bilmesi yetmiyordu. Zaman zaman 600'e yakın periyodun takip edildiği yabancı basın işlerinde Fransızca'dan daha az bilinen dilleri bilen hem de hızlı iş görebilen memurlara ihtiyaç duyuluyordu. Bu sebeple Fransızca ve İngilizce'ye göre az bilinen dillerde memur istihdamında sıkıntı yaşanıyordu. Almanca bilen memur bulmakta zorluk çekildiğinden Almanca yayınların kontrolünde zaafa düşülüyordu.²⁶

Matbuat-ı Ecnebiye Müdürü Salih Münir Bey'in görevinin ikinci ayağını, Avrupa'daki saygın gazete ve gazetecilerle görüşme, onları para ve nişanlarla Osmanlı yanlısı yayınlar yapmaya teşvik etme görevi oluşturuyordu. Münir Bey, bu iş için 1890 yılı Eylülünde Paris ve Londra'ya gitti. Amacı Osmanlı Devleti ve saltanatı aleyhine yazmayı alışkanlık haline getiren gazeteleri bu işten vazgeçirmeye ikna etmek için Osmanlı elçileriyle görüşme yapmaktı.²⁷ Bu ziyaretinde çalışmayı düşündüğü konsoloslar, muhabirler ve yazarlarla bir dizi görüşme yaptı. Ermeni faaliyetlerini destekleyici yayınlar yapan Avrupa'nın önemli gazeteleri ile temas kurarak gazete sahipleri ve yazarlarını Osmanlı Devleti lehine yayın yapmaya ikna etmeye çalıştı.²⁸

²² Abdülhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, Klasik Yayınları, İstanbul 2007, s. 101.

²³ Ali Akyıldız, "Sultan II. Abdülhamid'in Yönetim Anlayışı", *II. Abdülhamid, Modernleşme Sürecinde İstanbul*, s. 74.

²⁴ Birol Emil, *Jön Türklere Dair Vesikalar I Edebiyatçı Jön Türklerin Mektupları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1982, s. 54.

²⁵ Gelen bu evrak posta tarafından kontrol edilir sonra Münir Bey'e teslim edilirdi. BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Posta Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.PT)*, 8/100, 28 Rebiülevvel 1310 (19 Ekim 1892).

²⁶ BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR)*, 13/88, 27 Şevval 1306 (26 Haziran 1889).

²⁷ BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA)*, 11/96, 24 Muharrem 1308 (9 Eylül 1890).

²⁸ Hilmi Bayraktar, "Batıda Ermeniler Lehinde Kamuoyu Oluşturma Çabaları Karşısında Matbuat-ı Ecnebiye İdaresi ve Çalışmaları", *Hoşgörülen Yol Ayrımına Ermeniler, Erciyes Ünv.-Nevşehir Ünv. II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu*, Ed. Metin Hülagu, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri 2009, s. 328.

Bağlantı kurduğu yazar ve yayıncılardan birisi Selim Faris'ti. Selim Faris Şıdyak, tanınmış bir Marunî ailesine mensup olan Ahmed Faris Şıdyak'ın (ö.1887) oğlu idi.²⁹ Babasından öğrendiği gazetecilik ve matbaacılık sanatını devam ettirmek için Londra'ya giden Selim Faris'in İstanbul hayatı, muhalif bir gazetecinin doğumuna işaret ediyordu. Selim Faris'in muhalefesinde ne kadar ilkesel veya ne kadar çıkarıcı olduğunu kestirmek zor değildi. Zira Faris, İngiliz Dışişleri belgelerine göre 1884 öncesinde gazetesinde İngiliz menfaatlerine aykırı yayın yapmamak, gerektiğinde İngilizler lehine yayın yapmak şartıyla Hindistan'daki İngiliz valisinden destek almıştı.³⁰

Salih Münir Bey, Selim Faris'le yakın ilişki kurdu. Faris'e bazı güvenceler veren Münir Bey, kendisinden en kısa zamanda İstanbul'a dönme sözü aldı. Münir Bey'le gizlice haberleşeceklerdi.³¹ Fakat Salih Münir Bey'in Selim Faris'i kazanma çabası sonuçsuz kaldı. Bu neticede Münir Bey'in Selim Faris'e verdiği sözleri tutmamasının etkisi büyüktü. Selim Faris, ilgisizlikten şikâyet etmişti. Bu siteminde haksız sayılmazdı. Zira Salih Münir Bey, Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü'nde verdiği sözleri ve teminatları tutacak kadar kalamadı. 27 Ağustos 1890'da tayin edildiği bu görevden, 10 Aralık 1891 gecesi apar topar azledildi. Yerine Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin kıdemli müdürü Abdullah Macid Bey yeniden tayin edildi.³²

5. Görevden Alınması

Salih Münir Bey'in bir buçuk seneye yakın Matbuat-ı Hariciye Müdüriyeti'nden azledilmesine, Alman imparatoru hakkında *Le Stamboul* gazetesinde yayınlanan haber sebep oldu. Beyoğlu'nda Fransız çıkarları doğrultusunda yayın yapan *Le Stamboul* gazetesi³³ Alman imparatoru Wilhelm hakkında saygısız ifadeler kullandığı için süresiz kapatıldı. Bu yayının sansür memurlarının dikkatsizliğinden kaynaklandığı anlaşıldı.³⁴ Aynı gece Berlin Büyükelçiliği'ne, *Le Stamboul* gazetesinin Alman imparatoru hakkındaki yayını sebebiyle padişahın üzüldüğü, bu üzüntüden dolayı gazetenin süresiz kapatıldığı, dikkatsizliğinden dolayı Matbuat-ı Ecnebiye Müdürü Salih Münir Bey'in görevinden alındığı, gazeteyi böyle yayınlara kimin teşvik ettiğinin ve sansür memurunun niçin buna dikkat etmediğinin ivedilikle araştırılacağı bildirildi.³⁵

II. Abdülhamid, ittifak içerisinde olduğu Alman imparatoru aleyhinde yayın yapılmasının ilişkilere zarar vereceğini düşünerek hem gazeteyi kapattı hem de yakın adamlarından olmasına rağmen Fransız yanlısı Salih Münir Bey'i görevden aldı. Berlin'e özür içerikli bir telgraf göndermeyi ihmal etmedi. Zira, Alman hükümetinin de II. Abdülhamid aleyhine yayın yapan bir Alman gazetesini toplattırarak kadar ikili ilişkilere düşkün olduğu bir denklem söz konusu idi.³⁶

²⁹ Mustafa Birol Ülker, "Gazeteci ve Matbaacı Selim Faris Şıdyak'ın Terekesi", *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe İsmail E. Erünsal'a Armağan*, Haz. Hatice Aynur, Bilgin Aydın, Mustafa Birol Ülker, Ülke Yayınları, İstanbul 2014, C. II, s. 1133.

³⁰ Tufan Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*, Alfa Yayınları, İstanbul 2016, s. 352.

³¹ BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR)*, 14/22, 3 Receb 1308 (12 Şubat 1891).

³² BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK)*, 24/51, 8 Cemaziyevvel 1309 (10 Aralık 1891).

³³ Korkmaz Alemdar, *İstanbul (1875-1964) Türkiye'de Yayınlanan Fransızca Bir Gazetenin Tarihi*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara 1978, s. 87; Said N. Duhani, *Beyoğlu'nun Adı Pera İken*, çev. Nihal Önel, İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1990, s. 61.

³⁴ BOA, *İrade Dahiliye (İ.DH)*, 1256/98590, 8 Cemaziyevvel 1309 (10 Aralık 1891).

³⁵ BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK)*, 24/51, 8 Cemaziyevvel 1309 (10 Aralık 1891).

³⁶ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu ve Alman Diplomasisi: Drang Nach Osten", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Haz. İsmail Soysal, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 216.

Salih Münir Bey'in görevden alınmasının temelinde Fransa-Almanya rekabetini ve Büyük Güçler'in Babıali üzerinde nüfuz kurma çabalarını da aramak gerekir. Nitekim diplomatik yönelişlerin basın üzerindeki etkisi bu kadarla sınırlı kalmadı. İstanbul'daki Fransız Elçiliği işe müdahil olmakta gecikmedi. Salih Münir Bey'in görevden alınmasının ertesi günü Fransız elçisi Cambon tarafından yazılı, elçilik ateşemiliteri tarafından sözlü olmak üzere Salih Münir Bey'in göreve iadesi ile ilgili iki girişim yaşandı. Osmanlı padişahına sadakatle bağlı olan, ayrıca Osmanlı-Fransız ilişkilerinin güçlenmesi için gayret sarf eden Münir Bey'in görevden alınmasının Fransa Sefareti ile iyi ilişkileri hazmedemeyenlerin yönlendirmesiyle meydana gelmiş bir muamele olabileceği belirtildi. Bu duruma kişisel bir işten ziyade politik olarak bakılmasının elçinin canını sıktığı, bu sebeple Münir Bey'in görevine iade edilmesi, mümkün değilse Münir Bey hakkında yapılan muamelenin telafi edilmesi talep edildi. II. Abdülhamid Fransa Elçiliği'nin bu çıkışına, Osmanlı ile Fransa arasındaki iyi ilişkilerin artarak devam etmesinin en büyük emeli olduğu, Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin Münir Bey'den alınmasının hiç kimsenin yönlendirmesi ile olmadığı şeklinde cevap verdi. Bir süredir Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti istendiği gibi işlemediği, politik yönelişler sebebiyle değil de matbuat işlerinin sağlıklı şekilde yürütülebilmesi için değişikliğe gidildiği cevabı verildi.³⁷

SONUÇ

Osmanlı sınırları içinde yayın yapan Türkçe dışı basın ve Avrupa basınına takip ederek hasara uğrayan imparatorluk imajını düzeltmeyi amaçlayan II. Abdülhamid'in Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü'ne tayin ettiği Salih Münir Bey, beklentilere cevap verecek kadar müdürlükte kalamadı. Beyoğlu'nda Fransız çıkarları doğrultusunda yayın yapan *Le Stamboul* gazetesinin Alman imparatoru hakkındaki ifadeleri, Fransa yanlısı Salih Münir Bey'in görevden alınmasıyla sonuçlandı. Ancak mesele bu kadarla sınırlı kalmadı. İmparatorluk üzerindeki Fransız-Alman rekabetinde arka plana atılmayı hazmedemeyen Fransız elçiliği, Salih Münir Bey'e sahip çıktı. Salih Münir Bey'in, Fransa Elçiliği'nden gördüğü himaye Yıldız Sarayı nezdinde kuşku ve telaşa sebep olmadı. Zira Münir Bey'in örtülü görevi, bütün elçilerle özellikle Fransa elçisi ile dostluk kurarak resmî yollarla halledilemeyen işlerin kişisel dostluklarla çözülmesini sağlamak ve mahremâne münâsebet kurmaktı. Esasında Fransız sefirin yaptığı girişimle asıl amacı Salih Münir Bey'i korumak değildi. Amaç, 1870'den beri Avrupa'daki en güçlü rakibi olan Almanya lehinde tavır ortaya konmasının farkında olduklarını ve giderek artan bu yakınlığın ilişkilerin bozulmasına sebep olacağını Salih Münir Bey üzerinden diplomatik dille ihtar etmektir. II. Abdülhamid bunun farkında olduğu için Berlin'e özür içerikli şifreli telgraf gönderdiği halde Fransa elçisine konunun alelâde bir basın meselesi olduğunu, diplomatik yönelişlerle ilgisi olmadığını dile getirerek meselenin büyümesini engellemeye çalıştı. Anlaşılan o ki, 1877-1878 sonrası oluşan yeni diplomatik düzende, bürokrasi ve basın üzerindeki küçük değişiklikler dış politika üzerinde yankıya sebep olabiliyordu. Salih Münir Bey, Yıldız Sarayı'nın dış basın üzerinde doğrudan kontrol sağlamak için tayin edildiği Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü'nden, Fransa ve Almanya'nın Osmanlı imparatorluğu üzerindeki çıkar çatışmasının kurbanı olarak azledilmiştir. Bu azil hadisesi, Jön Türk Devrimi'ne kadar yukarı yönlü bir seyir takip eden kişisel kariyerindeki tek istisna olması bakımından da önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri Fihristi (DH.SAİD.d), 1/588.

³⁷ BOA, Y.PRK.BŞK, 24/70.

Hariciye Nezareti Sicill-i Ahval (HR.SAİD), 12/14.

İrade Dahiliye (İ.DH), 1256/98590, 8 Cemaziyelevvel 1309 (10 Aralık 1891).

İrade Hariciye (İ.HR), 294/18505 8 Şaban 1301 (2 Haziran 1884).

İrade Hariciye (İ.HR), 319/20510, 25 Zilhicce 1307 (11 Ağustos 1890).

İrade Hariciye (İ.HR), 414/35, 21 Receb 1306 (18 Ağustos 1908).

İrade Hususi (İ.HUS), 44/91, 4 Receb 1313 (20 Aralık 1895).

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE), 12/24, 27 Rebiülevvel 1300 (6 Şubat 1883).

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE), 82/58 2 Safer 1300 (13 Aralık 1882).

Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK), 24/51, 8 Cemaziyelevvel 1309 (10 Aralık 1891).

Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA), 11/96, 24 Muharrem 1308 (9 Eylül 1890).

Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR), 13/88, 27 Şevval 1306 (26 Haziran 1889).

Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR), 14/22, 3 Receb 1308 (12 Şubat 1891).

Yıldız Perakende Evrakı Posta Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.PT), 8/100, 28 Rebiülevvel 1310 (19 Ekim 1892).

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS), 239/32, 8 Safer 1308 (23 Eylül 1890).

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS), 243/1, 1 Cemaziyelahir 1308 (12 Ocak 1891).

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES),18/20, 5 Safer 1300 (16 Aralık 1882).

Makale ve Kitaplar

“Münir Paşa”, *Sabah*, 19 Aralık 1913.

Akyıldız, Ali, “Sultan II. Abdülhamid’in Yönetim Anlayışı”, *II. Abdülhamid, Modernleşme Sürecinde İstanbul*, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, İstanbul 2010, ss. 72-94.

Ardıç, Murat, *Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009.

Banoğlu, Niyazi Ahmet, *Basın Tarihimizin Kara ve Ak Günleri*, M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1960.

Buzpınar, Tufan, *Hilafet ve Saltanat II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*, Alfa Yayınları, İstanbul 2016.

Çağlar, Burhan, *Anglophone Press in Constantinople: The Levant Herald & Eastern Express (1859-1878)*, Libra Kitap, İstanbul 2020.

Çorlu, Salih Münir, “Ecnebi Fikirlerine Sükûn Vermeye Çalışırken”, *Cumhuriyet*, 3 Birincikanun 1934.

Duhani, Said N., *Beyoğlu'nun Adı Pera İken*, çev. Nihal Önel, İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1990.

- Emil, Birol, *Jön Türklere Dair Vesikalar I Edebiyatçı Jön Türklerin Mektupları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1982.
- Hızlı, Kasım, *Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa'nın (Çorlu) Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1939)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020.
- İskit, Server, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1943.
- Kırmızı, Abdülhamit, *Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, Klasik Yayınları, İstanbul 2007.
- Koloğlu, Orhan, "Osmanlı'daki Türkçe Dışı Basın", *Kebikeç*, C. I, S. 2, 1995, ss. 127-138.
- Koloğlu, Orhan, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2006.
- Kuneralp, Sinan, *Son Devri Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922)*, Isis Press, İstanbul 2003.
- Kurşun, Zekeriya, "II. Abdülhamid Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin Kurulması ve Faaliyetleri", *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi*, S. 1, 1999, ss. 105-118.
- Ortaylı, İlber, "Osmanlı İmparatorluğu ve Alman Diplomasisi: Drang Nach Osten", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Haz. İsmail Soysal, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, c. I, Haz. Kemal Gurulkan, Yusuf İhsan Genç, Uğurhan Demirbaş, Resul Köse, Yılmaz Karaca, Ersin Kırca, Kevser Şeker, Muzaffer Albayrak, Abdullah Sivridağ, Ahmet Ergün, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2013.
- Salih Münir, *Meclis-i Mebusan-ı Osmani Heyet-i Celilesi'ne*, 27 Ocak 1909.
- Söylemezoğlu, Galip Kemali "Salih Münir PŞ", *Yedigün*, 7 Şubat 1939, ss. 12-13.
- Ülker, Mustafa Birol, "Gazeteci ve Matbaacı Selim Faris Şidyak'ın Terekesi", *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe İsmail E. Erünsal'a Armağan*, Haz. Hatice Aynur, Bilgin Aydın, Mustafa Birol Ülker, Ülke Yayınları, ss. 1133-1153.
- Yasamee, A. K., *Abdülhamid'in Dış Politikası Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*, çev. Yusuf Selman İnanç, Kronik Yayınları, İstanbul 2018.